

بجای به بحث تناسب آیات

عادلہ ابراہیمی فخری،
کارشناس علوم قرآن و حدیث

مقدمه

قرآن مجموعه‌ای است به هم پیوسته. بنابراین، گسستن نظم آن و بی‌توجهی به تناسب آیات و سوره‌ها با یکدیگر، پیمودن بیراهه است. قرآن در عین کثرت آیات و سوره‌ها، وحدتی دارد که هدف رساندن خلق به خالق را دنبال می‌کند. هر سوره در عین ایفای نقشی مجزا از دیگر سوره‌ها، با آن‌ها مرتبط است و هر آیه افزون بر مفهوم خاص خود، در مفهوم کلی سوره نقش دارد. پیوستگی آیات و سوره‌ها شکل‌ها و وجوه گوناگونی دارد که گاهی آشکار نیستند و نیاز به دقت نظر دارند. بهترین گواه بر وجود

القرآن الكريم لا یفید

شاید این سؤال پیش بیاید که بحث تناسب آیات چه فایده‌ای در بر دارد. باید گفت که بدون در نظر گرفتن تناسب و ارتباط آیات، تفسیر قرآن ممکن نیست، زیرا همان‌گونه که فرموده‌اند، بعضی از آیات قرآن بعضی دیگر را تفسیر می‌کنند. با شناخت این ارتباط، می‌توان به اعجاز قرآن پی برد و به شبهات و بعضی نیازهای دیگر پاسخ گفت.

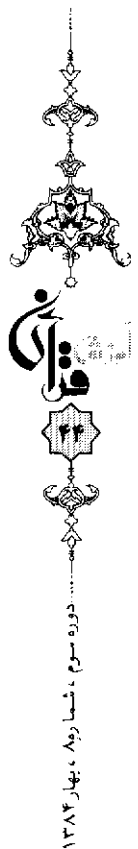
تناسب از نگاه دانشمندان

دانشمندان نسبت به این مسأله نظرات متفاوتی دارند.

ارتباط این است که عمده مصحف‌های تدوین شده در زمان پیامبر اکرم (ص) - خواه کامل و خواه ناقص - برخلاف ترتیب نزول تنظیم شده‌اند.

«و قرآنًا فرقناه لتقرأه علی الناس علی مکثٍ و نزلناه تنزیلاً» (۱۷/۱۰۶)

مناسبت یا تناسب در لغت به معنای «مشاکله» و «مقاربه» است. ابن فارس می‌نویسد: «التون والسیین و الباء کلمة واحدة قیاسها اتصال شیء بشیء». مقاله حاضر پژوهشی درباره تناسب آیات قرآن است.

گروهی مانند شوکانی به تناسب پیوستگی آیات پایبند نیستند و می گویند، چون قرآن در طول ۲۳ سال نازل شده است و در پی بعضی حوادث و اتفاقات، پس نمی توان بین آیات ارتباطی یافت و اصرار داشتن بر آن و یافتن تناسب برای آیات، کاری بیهوده است.

ولی برخی دیگر، همبستگی در آیات و سوره ها را قبول دارند و قائل به توقیفی بودن آیات هستند. از جمله کسانی که این نظریه را قبول دارد، ابن عاشور، صاحب تفسیر «التحریر و التتویر» است. وی پس از بیان این مطلب که گردآوری و چینش تمامی آیات و سوره ها از جانب پیامبر (ص) است، نتیجه گیری می کند که اصل در آیات قرآن آن است که میان هر آیه و آیه ای که به آن می پیوندد، به شیوه سخنان به هم پیوسته، در غرض و در انتقال یابی و مانند آن، تناسب وجود داشته باشد.

اصل را بر تناسب میان آیات می گذارد، اما آن را در همه جا لازم نمی داند و پراکندگی نزول را سبب آن می داند که از این قاعده تخطی شود.

برخی از مفسران و نویسندگانی که به موضوع تناسب و همبستگی در آیات و سوره های قرآن پرداخته اند، عبارتند از:

- الف) شهاب الدین آلوسی در «تفسیر روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی».
- ب) شیخ محمد عبده در «تفسیر القرآن الکریم» که تفسیر جزء سی ام قرآن است. و رشید رضا در «تفسیر المنار».
- ج) علامه طباطبایی در «المیزان فی تفسیر القرآن».
- د) سید قطب در «تفسیر فی ظلال القرآن».
- ه) آیت الله محمد هادی معرفت در «التمهید فی علوم القرآن».

البته درباره تناسب و ارتباط میان سوره ها، افراد کم تری نظر مثبت داشته اند. از جمله عالمانی که گذشته از تناسب آیات، به تناسب و ترتیب سوره های قرآن نیز توجه داشته اند، طبرسی، فخر رازی، زرکشی، سیوطی، بقاعی، شیخ محمد شلتوت، مراغی، صبحی صالح، سعید حوی و آیت الله خوئی هستند.

در نظر خاورشناسان که کم تر به دریافت روح عربیت و بلاغت قرآن نائل آمده اند، سبک بیانی قرآن، پراکنده و گسسته است. نولدکه، قرآن شناس آلمانی، در مقاله خود در «دایرة المعارف بریتانیکا» ذیل ماده قرآن می نویسد: «با وجودی که این کتاب از جنبه زیبایی و هنری در مقام اول است، اما ربط ضروری، چه در تعبیر و یا در تسلسل حوادث، بیش تر مواقع در آن مفقود است.»^۲

ارتباط و انواع آن^۴

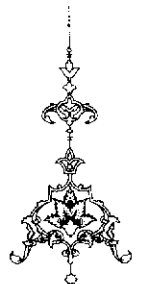
ارتباط بین آیات و سوره های قرآن با یکدیگر را می توان یکی از انواع در نظر گرفت:

۱. اجزای یک آیه.
۲. آیات یک سوره با ابتدای آن.
۳. آیات مجاور در یک سوره.
۴. آیات غیر مجاور در یک سوره.
۵. ابتدای یک سوره با انتهای سوره قبل.

وی در عین آن که اصل را تناسب و ارتباط میان آیات می داند، این گونه می نویسد: «گاه ممکن است اصلاً مناسبتی میان آیه با آیات ماقبل خود نباشد، بلکه سببی اقتضا کرده است که آن آیه در آن مکان قرار گیرد؛ مانند آیات ۱۶ تا ۱۹ سوره «قیامت»: «لَا تَحْرُكْ بِهٖ لِسَانَکَ لِتَتَّبِعَ ۚ بِهٖ ۚ اِنْ عَلَيْنَا جَمْعُهٗمْ وَ قُرْآنُهٗ ۚ فَاِذَا قَرَأْتَ قُرْآنَهٗ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهٗ ۚ ثُمَّ اِنْ عَلَيْنَا بَیِّنَةٌ ۚ» (۱۶ تا ۱۹/ ۷۵): و گاه ممکن است در ظاهر، مناسبتی میان موقعیت آیه ای با ماقبل خود به نظر نرسد و این نباید موجب حیرت و سرگردانی مفسر شود. زیرا در مدت نزول سوره، آن آیه به مناسبتی فرود آمده و با دیگر آیات کنار هم قرار گرفته است؛ مانند آیات ۲۳۸ و ۲۳۹ سوره «البقره»: «حَافِظُوْا عَلٰی الصَّلٰوٰتِ وَ الصَّلٰةِ الْوُسْطٰی وَ قُوْا لِلّٰهِ قٰنِیْنِ ۙ فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُکْبٰنًا فَاِذَا اَمْتُمْ فَاذْكُرُوْا اللّٰهَ کَمَا عَلَّمْکُمْ مَّا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ ۙ».

و چون تعیین آیاتی که به فرمان پیامبر (ص) در جای مشخصی قرار گرفته اند، در تعداد کمی از آیات روایت شده است، مفسر باید تا آن جا که برایش امکان دارد، مناسبت جایگاه های آیات را جست و جو کند و خود را به تکلف نیندازد.^۱

این گفتار ابن عاشور، در واقع رأی میانه ای است که

- ۶. بخشی از یک سوره با ابتدای سوره بعد.
- ۷. میان بخشی از یک سوره با بخشی از سوره بعد.
- ۸. بین بخشی از یک سوره با سوره بعد.
- ۹. میان بخشی از یک سوره با سوره دیگر.
- ۱۰. بین بخشی از یک سوره با بخشی از سوره دیگر.
- ۱۱. میان یک سوره با سوره دیگر.

اکنون مثال‌هایی را برای بعضی از انواع ارتباط‌ها می‌آوریم:

ارتباط بین آیات یک سوره با ابتدای آن: برای این مورد می‌توان به آیات ۱۲۷ (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ) و ۱۷۶ (يَسْتَفْتُونَكَ قُلُوبُهُمْ يَفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ) اشاره کرد که یکی در میان و دیگری در انتهای سوره «النساء» واقع شده است. موضوع آن‌ها احکام زنان و ارث است که ارتباط آن‌ها را با آیات ۱ تا ۱۳ این سوره می‌توان بررسی کرد.

ارتباط میان آیات مجاور در یک سوره: مانند آیات سوره «فاتحة الكتاب» و یا سوره «الناس».

ارتباط بین آیات غیر مجاور در یک سوره: برای نمونه می‌توان از آیات ۴۷ و ۱۲۲ سوره «بقره»: «يا بني اسرائيل اذكروا» یاد کرد که الفاظ یکسان دارند و یا به آیات ۴۸ و ۱۲۳ همین سوره: «واتقوا يوماً» اشاره کرد که دارای کلمات نزدیک به هم هستند.

ارتباط میان ابتدای یک سوره با انتهای سوره قبل: می‌توان از ابتدای سوره «حدید» و انتهای سوره «واقعه» نام برد که هر دو درباره تسبیح سخن می‌گویند.

﴿ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴾ (۹۶/ واقعه)
 ﴿ سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ (۱/ حدید)

ارتباط بین بخشی از یک سوره با ابتدای سوره بعد: برای مثال می‌توان به آیات ۷ و ۸ سوره «فتح» و آیات ابتدای این سوره اشاره کرد که هر دو بخش در مورد یاری خدا، پیروزی مسلمانان و سرانجام به کفار سخن می‌گویند.

﴿ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴾ اِنَّا ارسلناك شاهداً و مبشراً و نذيراً (۷ و ۸/ فتح)

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ اِنَّا فتحنا لك فتحاً مبيناً ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك و ما تاخر و

بِسْمِ نِعْمَتِهِ عَلَيْكَ... (۱ و ۲/ فتح)

ارتباط میان بخشی از یک سوره با سوره دیگر: در سوره‌های «هود» (آیات ۲۵ تا ۴۸) و «نوح» در مورد موضوع داستان حضرت نوح، ارتباط مشاهده می‌شود. ارتباط میان یک سوره با سوره دیگر: میان سوره ۹۳ با ۹۴ (الضحى و الإنشراح) و ۱۰۵ با ۱۰۶ (الفيل و قریش) پیوستگی وجود دارد. این ارتباط به حدی است که برخی گفته‌اند، ممکن است سوره‌های الضحی و الإنشراح جمعاً یک سوره باشند.^۵

با توجه به این آیات و آیات دیگری که در پیوسته بودن مجموعه آیات قرآن ظهور دارند و با عنایت به این که ترتیب مصحف فعلی مورد تأیید معصومان بوده و خداوند حکیم نیز بدون دلیل آیات را کنار هم قرار نداده است، ثابت می‌شود که میان تمام آیات مجاور پیوستگی وجود دارد. البته این ارتباط در جایی آشکار است و در جایی نیز به آسانی قابل تشخیص نیست و به بررسی دقیق و همه‌جانبه نیاز دارد.

وجوه ارتباط

مواردی که می‌توان به عنوان وجوه ارتباط آیات در نظر گرفت، بسیاریند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم.

۱. تأکید ماسبق ۲. تفصیل و تشریح مطلب گذشته
۳. بیان مصداق ماسبق ۴. تحلیل مطلب گذشته ۵. تبیین مجمل ۶. تقیید مطلق ۷. تخصیص عام ۸. نظیر و تمثیل ۹. ذکر متضاد ماسبق ۱۰. استطراد، حسن تخلّص و انتقال

اینک برای بعضی از وجوه مثال‌هایی می‌آوریم.

تأکید ماسبق: مانند آیات ۵ و ۶ سوره «الإنشراح»: ﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ ان مع العسر يسراً که آیه ۶ تأکید آیه ۵ است.

تفصیل و تشریح مطالب گذشته: برای نمونه می‌توان به آیات ۱۷ تا ۱۹ سوره «الذاریات» اشاره کرد: «كانوا قليلاً من الليل ما يهجعون* وبالأسحار هم يستفرون* و في أموالهم حق للسائل والمحروم»

این آیات خصوصیات محسنین را شرح می‌دهند که در آیه ۱۶ از آن‌ها یاد شده است: «أخذين ما آتاهم ربهم»

انَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ

تحلیل مطلب در گذشته: مانند آیات ۱۳ و ۱۴ سوره الفجر: «فَصَبْ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ * إِنَّ رَبَّكَ لَبَلِ الْمِرْصَادِ» که در آیه ۱۴ دلیل وقوع آیه ۱۳ بیان شده است.

تقیید مطلق: می توان به آیه ۵ سوره «المائدة» اشاره کرد: «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ...» که به شکل مطلق تباه شدن عمل کافر را بیان می دارد و آیه ۲۱۷ سوره البقره: «وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ قِيمَتُ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ...» که تباه شدن عمل را به مرگ در حالت کفر مقید می کند.

تظنیر: در ابتدای سوره «الأنفال» اختیار پیامبر (ص) در مورد تقسیم غنیمت ها که سبب ناخشنودی تعدادی از اصحاب بوده است، مطرح می شود. و در آیه ۵ نظیر این مسأله، یعنی ناخشنودی برخی از مسلمانان به خاطر خروج از شهر برای قتال، ذکر می شود.

«يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (انفال/ ۱۱)

«كَمَا آخَرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنْ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ» (انفال/ ۵)

ذکر متضاد ماسبق: «تعرف الأشياء بأضدادها» در قرآن نمونه این وجه فراوان است. مثلاً در آیات ۱ تا ۱۷ سوره «المطففين» از کم فروشان و به طور کلی بدکاران سخن گفته است و به دنبال آن درباره نیکوکاران مطالبی ذکر می شود.

استطراد: استطراد این است که متکلم در میان کلام خود، مطالبی را مناسب با غرض اصلی ذکر کند و پس از آن دوباره به کلام نخستین باز گردد. نمونه ای که سیوطی برای این وجه از زمخشری نقل کرده است، آیه ۲۶ سوره «الأعراف» است:

«يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُورِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلباس التَّقْوَى ذَلِكُمْ خَيْرٌ...» در این آیه به مناسبت ذکر لباس ظاهری، از لباس معنوی تقوا یاد شده است.

حسن مطلب: به نیکویی چیزی را طلب کردن است یا مقدمه چینی برای مطلب. برای مثال به آیات ۵ و ۶ سوره «فاتحة الكتاب» اشاره می شود: «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ * اهدنا الصراط المستقيم». «ایاک نعبد»

زمینه چینی برای «ایاک نستعین» است. و نیز کل آیه ۵ زمینه چینی برای آیه ۶ است. به این ترتیب دو حسن مطلب وجود دارد.

درباره ترتیب سوره ها در مصحف فعلی سه نظر وجود دارد:
۱. توفیقی بودن ۲. اجتهادی بودن ۳. غالباً توفیقی و بعضاً اجتهادی بودن

مسلم است چنانچه ترتیب سوره ها توفیقی باشد، میان سوره های مجاور ارتباط وجود دارد. در مواردی هم که - بنا به فرض - ترتیب سوره ها اجتهادی باشد، دو امکان وجود دارد: نخست این که صحابه بدون در نظر گرفتن اشتراک و افتراق مفاهیم سوره ها آن ها را کنار هم قرار داده باشند و دوم این که به این مسأله توجه شده باشد. امکان اول بسیار ضعیف است. بنابراین، وجود ارتباط قطعی به نظر می رسد. از این نظر است که برخی از دانشمندان همچون زرکشی و سیوطی در کتاب های خود وجوه ارتباطی را میان برخی سوره ها ذکر کرده اند. حتی سیوطی در مورد مناسبت میان سوره های قرآن کتابی مستقل به نام «تناسق الدرر فی تناسب السور» تألیف و برای تناسب سوره های مجاور وجه یا جوهی را بیان کرده است.

زیر نویس

۱. المیزان فی تفسیر القرآن، السید محمدحسین الطباطبائی، ج ۱، ص ۴ تا ۱۴؛ مباحث فی علوم القرآن، صبیح صالح، ص ۲۹۹ تا ۳۰۳؛ شناخت قرآن، سیدعلی کمالی دزفولی، ص ۳۰۲ تا ۳۰۴؛ و نیز مبنای و روش های تفسیر قرآن، عباسعلی عمید زنجانی، ص ۱۷۹ تا ۱۹۱.
۲. التحریر و التنویر، محمد الطاهر ابن عاشور، ج ۱، ص ۷۹ تا ۸۱؛ و نیز علوم القرآن عند المفسرین، ج ۱، ص ۲۴۱ تا ۲۴۴.
۳. هماهنگی و تناسب در ساختار قرآن کریم، حسن خرقانی، به نقل از قرآن ناطق، عبدالکریم بی آزار شیرازی، ج ۱، ص ۳۷۸.
۴. مباحث این بخش از مقاله، از کتاب «چهره زیبایی قرآن»، اثر دکتر عباس همایی خلاصه شده است.
۵. التمهید فی علوم القرآن، محمد هادی معرفه، ج ۱، ص ۳۲۳ و ۳۲۴.
۶. البرهان فی تفسیر القرآن، السید هاشم بحرانی، ج ۱، ص ۴۷؛ مصتک القرآن فی اعجاز القرآن، جلال الدین السیوطی، ج ۱، ص ۴۵؛ و نیز: الاتقان فی علوم القرآن، جلال الدین السیوطی، ج ۳، ص ۳۷۲.
۷. الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، محمود بن عمر الزمخشری، ج ۲، ص ۹۷.
۸. محتک الاقران فی اعجاز القرآن، جلال الدین السیوطی، ج ۱، ص ۴۶؛ و نیز الاتقان فی علوم القرآن، جلال الدین السیوطی، ج ۳، ص ۳۷۳.
۹. الاتقان فی علوم القرآن، جلال الدین السیوطی، ج ۱، ص ۲۱۶ تا ۲۲۰؛ و نیز التمهید فی علوم القرآن، محمد هادی معرفه، ج ۱، ص ۲۸۸ تا ۲۸۹.

